

PLAN DZIAŁAŃ OCHRONNYCH DZIEDZICTWA KULTUROWEGO DRAWIEŃSKIEGO PARKU NARODOWEGO NA PRZYKŁADZIE ZACHOWANYCH OBIEKTÓW BUDOWNICTWA RYGLOWEGO I DREWNIANEGO

PLAN OF CONSERVATION ACTIVITIES FOR THE CULTURAL HERITAGE OF THE DRAWA NATIONAL PARK AS EXEMPLIFIED BY PRESERVED TIMBER FRAMING AND WOODEN CONSTRUCTION ARTEFACTS

Helena Freino
dr inż. arch.

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Wydział Budownictwa i Architektury
Zakład Urbanistyki, Planowania Regionalnego i Zarządzania

STRESZCZENIE

Na obszarze Drawieńskiego Parku Narodowego zachowało się niewiele obiektów o konstrukcji słupowo-ryglowej z uwagi na zanik większości jednostek osadniczych oraz zmianę technologii budowlanej. W strategii i planie działań ochronnych walorów kulturowych Parku wszystkie zachowane obiekty zostały uznane za zabytkowe i włączone do opracowanych odpowiednich programów ochrony.

Słowa kluczowe: architektura ryglowa, Drawieński Park Narodowy, programy ochrony.

ABSTRACT

Few timber framing structures have survived in the area of the Drawa National Park, due to the disappearance of the majority of settlements and changes in the construction technology. The strategy and plan of conservation activities for the cultural values of the Park regard all preserved structures as historic buildings and as such, they are covered by relevant conservation programmes.

Key words: Drawa National Park, conservation programmes, timber-framed architecture.

1. WSTĘP

Specyfiką Drawieńskiego Parku Narodowego jest reliktowy stan zachowania antropogenicznych elementów krajobrazu. W obręb Parku wchodzi trzy wsie (Zatom, Głusko i Ostrowite) oraz wybudowania, które przed drugą wojną światową pełniły funkcję leśniczówek i szkoły [4, s. 180–183]. Zanik większości osad na obszarze Drawieńskiego Parku Narodowego jest jedną z przyczyn niewielkiej liczby zachowanych obiektów architektury o konstrukcji słupowo-ryglowej, które historycznie tworzyły tożsamość regionalną krajobrazu kulturowego Pomorza. Kolejnym czynnikiem jest zmiana technologii budowlanej – pod koniec XIX wieku i na początku XX wieku w rejonie tym wznoszono najczęściej budynki murowane (licowane cegłą lub tynkowane).

Tym cenniejsze są więc zachowane nieliczne obiekty budownictwa ryglowego, które w strategii ochrony walorów kulturowych Drawieńskiego Parku Narodowego [4, s. 184–186] zostały uznane za zabytkowe i włączone do odpowiednich programów ochrony. Działania ochronne zawarte w programach w odniesieniu do architektury ryglowej i drewnianej zostaną przedstawione w niniejszym artykule.

2. ZASOBY ZACHOWANEJ ARCHITEKTURY RYGLOWEJ NA OBSZARZE DRAWIEŃSKIEGO PARKU NARODOWEGO

Architektura ryglowa w XIX wieku z pewnością stanowiła znaczący procent obiektów budowlanych na obszarze Parku. Na historycznych widokówkach można odnaleźć szereg nieistniejących dzisiaj obiektów, reprezentujących ten typ budownictwa (ryc. 1, 2).

Ryc. 1, 2. Głusko (Steinbusch) na starych widokówkach z początku XX wieku. Źródło: [1]

Ryc. 1. W środku od lewej – młyn Steinbuscher Mühle, w prawym górnym rogu osada związana z hutą szkła – Kol. Steinbuscher Glashütte (Podszkle). Zarówno młyn jak i osada nie zachowały się.

Ryc. 2. Gasthof zum Himmel – nieistniejący dom gościnniej niedaleko Drawy i Kolonii Steinbuscher Glashütte

Fig. 1., 2. Głusko (Steinbusch) on the old postcard from the beginning of twenty century. Source: [1]

Fig. 1. Left side in the center – water mill Steinbuscher Mühle, right upper corner – Steinbuscher Glashütte settlement. Both nonexistent

Fig. 2. Gasthof zum Himmel – nonexistent guest house located close to Drawa River and Steinbuscher Glashütte settlement

Największy kompleks zabudowy ryglowej zachował się we wsi Ostrowite (niem. nazwa Werder). Osada założona została w 1588 r. w czasie kolonizacji Puszczy Drawskiej. Od 1818 r. była wsią folwarczną, częścią klucza majątków rodziny von Sydow z Głuska. Pod koniec XIX wieku przeszła na własność kasy leśnej, która wybudowała tu zagrody dla swoich pracowników. Układ przestrzenny osady Ostrowite tworzą cztery zagrody otoczone kompleksem Puszczy Drawskiej, rozlokowane po obu stronach drogi prowadzącej do Głuska. Stan ten odzwierciedla ostatnie stadium ewolucji przestrzennej osady. Zagrody po zachodniej stronie drogi mają układ jednobudynkowy, w zagrodach po wschodniej stronie drogi budynki mieszkalne są odsunięte w głąb parceli, z bliźniaczym budynkiem gospodarczym z tyłu. Wszystkie budynki są w konstrukcji słupowo-ryglowej, z otynkowanymi ścianami i kamienną podmurówką. Budynki mieszkalne oryginalnie miały wydzieloną część gospodarczą (dzisiaj służy celom użytkowym), poddasze mieści dwie kondygnacje – część użytkową i stryżek. Dachy dwuspadowe o kącie nachylenia połaci dachowych 45° kryte były dachówką karpiówką, którą po drugiej wojnie światowej zmieniono na eternit (zmieniono też kształt lukarn). Trzy budynki zostały wyremontowane¹, przywrócono oryginalne pokrycie dachu oraz kształt lukarn – wole oko (ryc. 3, 5, 6). Czwarty budynek pozostaje opuszczony i niszczeje (ryc. 4). Wszystkie budynki mają całkowicie lub częściowo odeskowane szczyty i front wolego oka oraz pas pod okapem dachu (ryc. 3, 4, 5, 6).

Ryc. 3. Ostrowite, jeden z dwóch budynków po zachodniej stronie drogi zaadaptowany na ośrodek szkoleniowo-educacyjny Drawieńskiego Parku Narodowego. Źródło: fot. H. Freino

Fig. 3. Ostrowite, one of the two buildings situated along the west side of the road which has been adapted for education and training center by Drawa National Park. Source: phot. H. Freino

Ryc. 4. Ostrowite, opuszczony budynek po zachodniej stronie drogi. Zmienione pokrycie dachu na eternit i kształt lukarny z wolego oka na trapezowy. Źródło: fot. H. Freino

Fig. 4. Ostrowite, an abandoned building situated along the west side of the road. The cover of the roof has been changed into eternit and the shape of the eyebrow dormer has been changed into trapezium. Source: phot. H. Freino

¹ Jeden obiekt należy do Drawieńskiego Parku Narodowego, który urządził tu ośrodek edukacyjno-szkoleniowy, dwa wyremontowane budynki są w rękach prywatnych.

Ryc. 5. Ostrowite, dwa budynki mieszkalne po wschodniej stronie drogi. Źródło: fot. H. Freino

Fig. 5. Ostrowite, two residential buildings situated along the east side of the road. Source: phot. H. Freino

Ryc. 6. Ostrowite, jeden z dwóch budynków mieszkalnych i budynek gospodarczo-garażowy usytuowany między nimi po wschodniej stronie drogi. Źródło: fot. H. Freino

Fig. 6. Ostrowite, one of the two residential buildings and an identical farm building between them situated along the east side of the road. Source: phot. H. Freino

Największa i najstarsza (z początku XV wieku) wieś Zatom (niem. nazwa Zatten) poniosła w okresie powojennym dotkliwą stratę – rozebrano usytuowany na środku wrzecionowatego placu ryglowy kościół z drewnianą wieżą, wokół którego zlokalizowane były duże czterobudynkowe zagrody (ryc. 7)². Na przełomie 80. i 90. lat XX wieku powstał nowy kościół w zupełnym oderwaniu od sytuacji historycznej, zarówno zaburzając dawny układ przestrzenny, jak i w stylu obcym lokalnej tradycji architektonicznej.

Ryc. 7. Zatom, nieistniejący ryglowy kościół z drewnianą wieżą na starej widokówce. Źródło: [2]

Fig. 7. Zatom, nonexistent timber-framed church with a wooden tower on the old post-card. Source: [2]

² O pierwotnym, owalnicowym układzie przestrzennym wsi Zatom świadczą mapy z lat 1905 i 1934.

Dawne czterobudynkowe zagrody prezentują dzisiaj układ szczątkowy. W całości zachowała się tylko jedna – nr policyjny 15, cofnięta w stosunku do drogi, ze stawem od frontu. W jej obrębie znajduje się jeden z dwóch pozostałych we wsi domów ryglowych z połowy XIX wieku, usytuowany szczytowo do drogi. Posiada drewniany ganek, kamienną podmurówkę i drewniany szkielet wypełniony glinobitką (ryc. 8, 9). Południowy szczyt dachu jest odeskowany, niestety, szkielet ściany pod nim został otynkowany (ryc. 8). Na ryglu wschodniej ściany widnieją ciesielskie znaki montażowe (ryc. 10), obok zaś znajduje się maleńkie, z łukowym nadprożem okienko (ryc. 11).

Ryc. 8, 9. Zatom 15 – szczytowo usytuowany budynek o konstrukcji ryglowej z połowy XIX wieku. Od strony podwórza drewniany ganek, odeskowany południowy szczyt. Źródło: fot. H. Freino

Fig. 8, 9. Zatom 15 – a timber-framed house of the two mid-19th century with its gable wall facing the road. Wooden porch from the side of the courtyard, the southern gable end wood-sided. Source: phot. H. Freino

Ryc. 10, 11. Zatom 15 – dom o konstrukcji ryglowej z połowy XIX wieku – detale. Źródło: fot. H. Freino

Fig. 10, 11. Zatom 15 – a timber-framed house of the two mid-19th century – details. Source: phot. H. Freino

Drugi budynek o konstrukcji ryglowej, nr 13 (także z połowy XIX wieku, dzisiaj użytkowany jako plebania) to dom szerokofrontowy z dachem naczółkowym i ścianami wypełnionymi cegłą. Jest jedynym zachowanym elementem dawnej czterobudynkowej zagrody w centrum wsi (ryc. 12).

Ryc. 12. Zatom 13 - szerokofrontowy budynek o konstrukcji ryglowej z wypełnieniem cegłą, użytkowany jako plebania. Źródło: fot. H. Freino

Fig. 12. Zatom 13 - a timber-framed wide-fronted house with brick-filled walls used as a presbytery. Source: phot. H. Freino

Wśród historycznych budynków Zatomia dominują domy z elewacjami licowanymi cegłą lub otynkowane, z końca XIX i początku XX wieku. Charakterystyczne są odeskowania szczytów murowanych budynków mieszkalnych i gospodarczych (zdarzają się szczyty o konstrukcji ryglowej) oraz partii ścian podniesionych poddaszy budynków gospodarczych (ryc. 13, 14). Jednakże wiele jest przebudowywanych w sposób, który bezpowrotnie niszczy ich walory zabytkowe, lub prezentują one zły stan techniczny.

Ryc. 13. Zatom 2 - skromna dwubudynkowa zagroda z lat 20. XX wieku, z budynkiem gospodarczym prezentującym charakterystyczny odeskowany szczyt. Źródło: fot. H. Freino

Fig. 13. Zatom 2 - modest two-building homestead from twenties of 20th century. The farm building with the distinctive wood siding on gable end. Source: phot. H. Freino

Ryc. 14. Zatom 10 - murowany budynek gospodarczy z podniesionymi odeskowanymi ścianami poddasza. Źródło: fot. H. Freino

Fig. 14. Zatom 10 - a brick-made farm building with the wood siding on the elevated attic. Source: phot. H. Freino

Na uwagę zasługuje też budynek nr 49 – dawna kuźnia (dzisiaj dom rekreacyjny) z charakterystyczną, szczytowo usytuowaną na drewnianych słupach partią frontową z odeskowanymi ścianami (ryc. 15).

Ryc. 15. Zatom 49 - charakterystyczny budynek dawnej kuźni z drewnianą szczytową partią frontową na słupach. Źródło: fot. H. Freino

Fig. 15. Zatom 49 - distinctive building, a former blacksmith's shop with its wooden street-facing gable front wall supported by wooden columns. Source: phot. H. Freino

Niestety, krajobraz kulturowy Zatomia ulega intensywnym przemianom. Funkcja rolnicza zanika, a wieś podlega transformacji w kierunku miejscowości letniskowo-rekreacyjnej, co skutkuje różnymi, często negatywnymi efektami w przestrzeni. Powstaje nowa zabudowa o usytuowaniu, gabarytach i formie architektonicznej niezgodnych z tradycją, a historyczne budynki w trakcie remontów są przebudowywane w sposób deprecjonujący ich walory zabytkowe.

Ryc. 16. Głusko-Rybakówka - drewniana weranda ceglano-kamiennego budynku mieszkalnego. Źródło: fot. H. Freino

Fig. 16. Głusko-Rybakówka - a brick-stone house with wooden veranda of. Source: phot. H. Freino

Ryc. 17. Budynek gospodarczy w kompleksie elektrowni wodnej Kamienna w Głusku. Źródło: fot. H. Freino

Fig. 17. A farm building on the premises of the Kamienna hydropower plant in Głusko. Source: phot. H. Freino

W trzeciej z zachowanych większych wsi na obszarze Drawieńskiego Parku Narodowego – Głusku (niem. nazwa Steinbusch), dawnej osadzie folwarcznej przejętej przez kasę leśną, nie zachował się ani jeden obiekt mieszkalny w konstrukcji ryglowej. Kilka obiektów gospodarczych w skromnych dwubudynkowych zagrodach na skraju wsi ma odeskowane szczyty i partie ścian podniesionych poddaszy, podobnie jak w Zatomiu. W położonym na południowy wschód od wsi gospodarstwie rybackim zw. Rybakówka (niem. nazwa Fischerei) zachował się budynek z drewnianą werandą (ryc. 16). Jeden budynek ryglowy o ścianach wypełnionych cegłą znajduje się nad Drawą, w kompleksie elektrowni wodnej Kamienna (ryc. 17)³.

Ostatnim ciekawym przykładem architektury drewnianej na obszarze Drawieńskiego Parku Narodowego jest szkoła z domem nauczyciela – schule zu Friedenau⁴ w Międzyborze, po drugiej wojnie światowej użytkowana jako leśniczówka, od 1990 r. własność Parku. Obydwa budynki (rok budowy 1932) prezentują odmienną formę architektoniczną niż typowa zabudowa w tym rejonie. Dachy mają większy kąt nachylenia połąci (zwykle stosowano kąt 45°) – około 50–55° i uniesione okapy. Odeskowane są wszystkie ściany i szczyty dachów (ryc. 18).

Ryc. 18. Międzybórz - dawna szkoła z domem nauczyciela. Źródło: fot. H. Freino

Fig. 18. Międzybórz -former school with a boarding house for teachers. Source: phot. H. Freino

Podsumowując charakterystykę zasobu obiektów ryglowych i drewnianych na obszarze Drawieńskiego Parku Narodowego, należy podkreślić ich zróżnicowaną kondycję (podobnie jak innych zabytków kultury materialnej) w zależności od stanu władania. Obiekty będące własnością Parku zostały odrestaurowane, natomiast te, które są w rękach prywatnych, prezentują różny stan techniczny, niektóre zaś są opuszczone i niszczone. Drawieński Park Narodowy podjął cenną inicjatywę – program pn. *Ekomuzeum Rzeki Drawy*⁵, w ramach którego realizowane były dwa projekty: *Ochrona lokalnej tradycji architek-*

³ Zarówno Rybakówka, jak i elektrownia wodna Kamienna wchodzą w obręb wsi Głusko.

⁴ Friedenau jest niemiecką nazwą dzisiejszej wsi Konotop (otulina Drawieńskiego Parku Narodowego).

⁵ Ideą ekomuzeum, „nowego muzeum” jest eksponowanie relacji środowisko–człowiek–kultura i zmiany w aspekcie różnych sfer, z uwzględnieniem potrzeby uspołecznienia procesu ochrony dziedzictwa.

tonicznej oraz *Ochrona lokalnej tradycji ogrodniczo-sadowniczej*⁶. Jednakże, z braku zarówno bieżącej konserwacji, jak i generalnej koncepcji ochrony walorów kulturowych na obszarze Parku, stan zabytków ogólnie jest zły, a ślady historycznego zagospodarowania zanikają.

3. PROGRAMY OCHRONY ARCHITEKTURY RYGLOWEJ I DREWNIANEJ W STRATEGII OCHRONY WALORÓW KULTUROWYCH DRAWIEŃSKIEGO PARKU NARODOWEGO

Strategia ochrony walorów kulturowych wraz z planem zadań ochronnych [3, s. 79-132] ustala dwa cele strategiczne i przypisane im odpowiednio cele operacyjne, które realizowane będą za pomocą programów. Dla każdego programu ochrony sporządzono w trzech grupach usystematyzowany katalog działań: ustanowienie ochrony prawnej, wskazania konserwatorskie, promocja [4, s. 184]. Ochrona architektury ryglowej i drewnianej ujęta jest w jednym z dwóch programów realizujących cel I.2 "Program I.2.1 - zachowanie obiektów tradycyjnej architektury i budownictwa". Przedmiotem ochrony są: obiekty sakralne, obiekty założeń dworsko-folwarcznych, budynki mieszkalne, budynki gospodarcze, remizy, szkoły i leśniczówki.

Poniżej przedstawione zostaną ustalenia ww. programu dla zaprezentowanych w niniejszym artykule obiektów.

W punkcie "ustanowienie ochrony prawnej" dla budynków nr 13 i 15 w Zatomiu (grupa budynków mieszkalnych) ustalono wpisanie ich do rejestru zabytków (przez WKZ⁷ z urzędu lub na wniosek właścicieli). Budynek nr 49 (z dawną kuźnią) wytypowano do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków. Wszystkie obiekty winny być też objęte ochroną w ustaleniach miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla miejscowości Zatom. Wpis do rejestru zabytków ustalono dla wszystkich budynków mieszkalnych w Ostrowite, a budynek z drewnianą werandą w gospodarstwie Głusko-Rybakówka – do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków oraz objęcia ochroną w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dla miejscowości Głusko. W grupie "budynków gospodarczych" w Zatomiu dwa budynki z odeskowanymi szczytami wytypowano do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków oraz objęcia ich ochroną w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. W grupie "szkoły" do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków w granicach działki wytypowano dawną szkołę z domem nauczyciela w Międzyborze. Wszystkie zabytki winny być odpowiednio ujęte w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin.

Punkt "wskazania konserwatorskie" ustalił generalną zasadę: *Dla wszystkich zachowanych obiektów obowiązuje nakaz utrzymania bryły, kształtu dachu i kompozycji elewacji z zakazem rozbudowy, nadbudowy, budowy lukarn* [3, s. 91]. Szczegółowe wskazania dla poszczególnych obiektów ustalają:

- **Budynki mieszkalne:**
 - Zatom, dom nr 13 – zachowanie konstrukcji i elementów drewnianego szkieletu wypełnionego cegłą, usunięcie resztek tynku ze szczytów, wymiana drzwi wejściowych na drewniane, nawiązujące do historycznych (badania architektoniczne), inne zabiegi konserwatorskie mające na celu utrzymanie zabytku w dobrej kondycji (np. czyszczenie elewacji);
 - Zatom, dom nr 15 – zachowanie konstrukcji i elementów drewnianego szkieletu w dobrym stanie (odtworzenie elementów zniszczonych), przywrócenie oryginalnego wyglądu elewacji (odsłonięcie drewnianej konstrukcji na wszystkich

⁶ W 2013 r. w ramach programu Drawieński Park Narodowy wydał dwa przewodniki: *Przewodnik po lokalnej tradycji architektonicznej Puszczy Drawskiej i Przewodnik po lokalnej tradycji ogrodniczo-sadowniczej Puszczy Drawskiej*.

⁷ Wojewódzki Konserwator Zabytków.

elewacjach), wymiana pokrycia dachu (dachówka ceramiczna), renowacja lub wymiana stolarki okiennej (odtworzenie oryginału), zachowanie drewnianego ganku i odeskowania szczytu południowo-wschodniego (wskazane badania architektoniczne);

- Zatom, dom nr 49 – zachowanie wszystkich elementów konstrukcyjno-materiałowych budynku i detali elewacji, zabiegi konserwatorskie mające na celu utrzymanie zabytku w dobrej kondycji (np. czyszczenie elewacji, renowacja elementów drewnianych);
- Ostrowite, dom mieszkalny nr 2 (niezamieszkały) – zachowanie oryginalnej słupowo-ryglowej konstrukcji budynku, kamiennego cokołu, odeskowanych szczytów, oryginalnych okien, wymiana pokrycia dachu na dachówkę ceramiczną, przywrócenie oryginalnego kształtu lukarny (wole oko), znalezienie funkcji użytkowej przez właściciela obiektu;
- Głusko-Rybakówka, dom mieszkalny bez numeru na działce nr 20/2 – zachowanie kamiennego cokołu, ceglanego lica i wszystkich detali elewacji, zachowanie drewnianej przeszklonej werandy oraz podziałów okien, ujednoczenie kompozycji podziału okien z przywróceniem historycznej (krzyżowe z poprzecznymi dodatkowymi podziałami), inne zabiegi konserwatorskie mające na celu utrzymanie zabytku w dobrej kondycji (np. czyszczenie elewacji).

– **Szkoły:**

- szkoła w Międzyborze – utrzymanie istniejących obiektów dawnej szkoły i domu nauczyciela z zachowaniem odeskowania elewacji, utrzymanie rozplanowania zabudowy łącznie z budynkami gospodarczymi w granicach działki.

Trzecie z ustalonych w programie działań – "promocja" polega na:

- organizacji konkursu na najlepiej odrestaurowany i utrzymany zabytek w granicach Parku, zaprojektowanie tablic pamiątkowych dla zwycięzców do montażu na budynkach, publikacja w prasie lokalnej wyników konkursu,
- rozpowszechnianiu informacji o walorach kulturowych zachowanych obiektów architektury i budownictwa w granicach Parku w drukowanych broszurach popularizatorskich i z wykorzystaniem technik ICT.

W punkcie "uwagi" wpisano zalecenia. Jedno z nich promuje opracowanie wzornika architektury i budownictwa dla obszaru Parku jako zestawu propozycji uwzględniających: sposób usytuowania budynków na działce, wysokość i gabaryty, proporcje, materiał, kolorystykę, formę dachu, kształt i podziały okien, detale architektoniczne itp.

Ponadto, ochrona prezentowanych zabytków architektury ryglowej i drewnianej realizowana jest w *Programie 1.1.1. – zachowanie i rewaloryzacja historycznych układów osadniczych*. Należy podkreślić, iż odnosi się on do układów przestrzennych całych wsi, zespołów dworsko-parkowo-folwarcznych i zagród. W programie tym do objęcia ochroną w formie wpisu do rejestru zabytków wytypowano osadę Ostrowite wraz z otoczeniem (w granicach dawnej osady folwarcznej, łącznie z zachowanym krajobrazem otwartym dawnych łąk i pastwisk) oraz osobno wszystkie cztery zagrody w Ostrowitem. Do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków wytypowano w Zatomiu 11 zagród (w tym nr 15 z ryglowym budynkiem mieszkalnym i nr 2 z prezentowanym w artykule budynkiem gospodarczym), w Głusku 6 zagród oraz Rybakówkę. Dla miejscowości Zatom (wytypowana do gminnej ewidencji zabytków w granicach historycznego zainwestowania) i Głusko ustalono obowiązek sporządzenia i uchwalenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, poprzedzonych wykonaniem studiów ruralistyczno-konserwatorskich i nowych studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin (Drawno i Dobiegniew), uwzględniających ochronę zabytków wytypowanych w planie ochrony Drawieńskiego Parku Narodowego.

Ochrona architektury ryglowej i drewnianej realizowana będzie ponadto za pośrednictwem drugiego celu strategicznego – *Spółeczna akceptacja ochrony dziedzictwa kulturowego jako źródła wiedzy o dziejach lokalnych*. Ze skrótovej charakterystyki najważniejszych działań (zawartych łącznie w sześciu programach), wynika, że są one ukierunkowane na edukację kulturową, popularyzowanie wiedzy o walorach kulturowych Parku i lepsze udostępnianie dziedzictwa kulturowego, promocję tradycyjnych form zagospodarowania (siedlisk, architektury i budownictwa).

4. PODSUMOWANIE

Nieliczne zachowane zabytki architektury ryglowej i drewnianej Pomorza Zachodniego znikają na naszych oczach lub narażone są na nieodwracalne zmiany w wyniku niewłaściwie przeprowadzanych remontów. Integracja działań na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego na obszarach chronionej przyrody z wykorzystaniem nowych instrumentów prawnych, jakim są plany ochrony i w ramach nich sporządzane strategie ochrony i plany zadań ochronnych, są szansą na powstrzymanie negatywnych zjawisk oraz zachowanie obiektów tworzących tożsamość kulturową regionu. Plany zadań ochronnych winny zawierać spektrum działań ukierunkowanych na: zachowanie zabytków w dobrym stanie, przywrócenie ich utraconych walorów oraz zapobieganie negatywnym zmianom. Ważnym elementem działań ochronnych jest edukacja od podstaw (już na poziomie przedszkolnym), podnoszenie poziomu świadomości społeczności lokalnej i budzenie poczucia dumy z dziedzictwa kulturowego.

PLAN OF CONSERVATION ACTIVITIES FOR THE CULTURAL HERITAGE OF THE DRAWA NATIONAL PARK AS EXEMPLIFIED BY PRESERVED TIMBER FRAMING AND WOODEN CONSTRUCTION ARTEFACTS

1. INTRODUCTION

The Drawa National Park is unique because of its relics of preserved anthropogenic landscape features. There are three villages within the boundaries of the park (Zatom, Głusko i Ostrowite), as well as hamlets which served as foresters' lodges and a school before World War II [4, pp. 180–183]. The disappearance of most settlements within the Drawa National Park is one of the reasons why few remnants of post and beam architecture – the buildings which used to determine the specific regional character of the Pomeranian cultural landscape in the past – have survived. Change in construction technology is another factor – in late 19th and early 20th centuries, masonry buildings were mostly erected in the area (either brick- or plaster-faced).

Therefore, the sparse timber-framed buildings that have survived are even more valuable. In the strategy for the protection of the cultural values of the Drawa National Park [4, pp. 184–186] they are regarded as historic monuments and included in relevant conservation programmes. This paper presents conservation activities covered by the programmes in relation to timber frame and wooden architecture.

2. PRESERVED TIMBER FRAME ARCHITECTURE RESOURCES WITHIN THE DRAWA NATIONAL PARK

In the 19th century, timber frame architecture unquestionably made up a considerable percentage of buildings in the Park. Historic postcards picture a range of no longer existent structures representing this type of construction (Fig. 1, 2).

The largest complex of preserved timber-framed buildings can be found in the village of Ostrowite (German name: Werder). The settlement was established in 1588, when the Drawa Forest was being colonized. After 1818, it became a serf village, a part of a large estate owned by the von Sydow family of Głusko. In late 19th century, it was taken over by a forest estate accounting authority (*kasa leśna*), which built homesteads for its staff there. The spatial pattern of Ostrowite is made up of four homesteads surrounded by the Drawa Forest complex, situated along both sides of the road to Głusko. This situation reflects the final stage of spatial evolution of the settlement. The homesteads on the western side of the road are made up of single buildings, while on the eastern side, residential buildings are set back deep within the parcel, each with an identical farm building. All of them are post and beam buildings, with plastered walls and stone underpinning. Originally, residential buildings featured a separate service part (which is now used for dwelling purposes) and two upper storeys, one being dwelling space and the other an attic. Gabled roofs with a slope of 45° were covered with fish scale shingles, replaced with eternit after World War II (the shape of dormers was also changed). Three buildings have been renovated⁸ and the original roof cover and eyebrow dormers have been restored (Fig. 3, 5, 6). The fourth building is abandoned and deteriorating (Fig. 4). All buildings have wood siding on part of or all gable ends, on the front side of the eyebrow dormer and along the underside of the eaves (Fig. 3, 4, 5, 6).

Zatom (German name: Zatten), the largest and the oldest village (early 15th century), suffered severe loss in the post-war period: the demolition of a timber-framed church with a wooden tower, situated in the middle of a spindle-shaped square, surrounded by large homesteads, each consisting of four buildings (Fig. 7)⁹. In late 1980s and early 1990s, a new church was built that was totally inconsistent with the historic background, disturbing the former spatial pattern and exhibiting a style that was foreign to the local architectural tradition. Little has remained of the former arrangement of the four-building homesteads. Only one has survived in its entirety, No 15, set back from the road and with a pond in the front. Within this homestead, there is one of the two mid-19th century timber-framed houses still left in the village, with its gable wall facing the road. It has a wooden porch, stone underpinning and wooden frame filled with daub (Fig. 8, 9). The southern gable end is wood-sided, but unfortunately, the wall frame underneath has been covered by plaster (Fig. 8). There are assembly marks left by carpenters on the frame of the eastern wall (Fig. 10) and just near to there is a small window with curve-made lintel (Fig. 11). The second timber-framed building, No 13 (also built in mid-19th century, today used as a presbytery) is a wide-fronted house with its long side facing the street, a hipped gable roof and brick-filled walls. It is the only feature left of a former homestead in the centre of the village, composed of four buildings (Fig. 12).

Among the historic monuments in Zatom, brick- or plaster-faced houses from late 19th and early 20th century prevail. What is characteristic of the village is the wood siding on gable ends of brick houses and farm buildings (with some gable ends having a timber-frame structure) and on parts of walls of elevated attics in farm buildings (Fig. 13, 14). However, many of them are being rebuilt in such a way that their historic value is irretrievably lost, and some are in a poor technical condition. Building No 49, a former blacksmith's shop (today a holiday home), is also noteworthy. It has a characteristic

⁸ One building is owned by the Drawa National Park, which opened an education and training centre there. Two renovated buildings have private owners.

⁹ The original rundling form of the Zatom village is reflected on maps dated 1905 and 1934.

street-facing gable wall with its front part supported by wooden columns, with wood siding (Fig. 15).

Unfortunately, the cultural landscape of Zatom is undergoing dynamic changes. Its agricultural function is diminishing, and the village is evolving towards a holiday and leisure spot, which entails different spatial effects, many of them being undesirable. New buildings are emerging, whose location, dimensions and architecture are inconsistent with the tradition, and the historic buildings are being converted during repairs in a way that deprives them of their historic value.

Not even a single timber-framed house has survived in Głusko (German name: Steinbuch), the third large village preserved in the area of the Drawa National Park, a former serf settlement subsequently taken over by a forest estate accounting authority. A few farm buildings in modest two-building homesteads on the edge of the village have wood sidings on gable ends and some parts of walls of elevated attics, like in Zatom. Rybakówka (German name: Fischerei), a fishing hamlet to the south east of the village, features a preserved building with a wooden veranda (Fig. 16). A single timber-framed house with brick-filled walls can be found on the Drawa River, on the premises of the Kamienna hydropower plant (Fig. 17)¹⁰.

The last interesting example of wooden architecture in the Drawa National Park is a school with a boarding house for teachers – Schule zu Friedenau¹¹ in Międzybórz, used as a forester's lodge after World War II and owned by the Park since 1990. Both buildings (completed in 1932) are different in their architecture from typical houses in the area. The roofs have steeper slopes (usually a 45° slope was used) – ca. 50–55° and raised eaves. All walls and gable ends are wood-sided (Fig. 18).

In order to summarise the characteristics of timber frame and wooden architecture resources in the area of Drawa National Park, it must be emphasised that their condition varies (like in the case of other artefacts) depending on their ownership. Artefacts owned by the Park have been restored, while the technical condition of those having private owners is varied, and some are abandoned and turning into ruins. The Drawa National Park launched a great initiative, the *Drawa River Ecomuseum* programme¹², which included two projects: *Protection of the local architectural tradition* and *Protection of the local vegetable and fruit farming tradition*¹³. However, with no ongoing maintenance and lack of any general concept for the protection of cultural values within the Park so far, the overall condition of historic monuments is poor, and the traces of past developments are fading away.

3. TIMBER-FRAME AND WOODEN ARCHITECTURE CONSERVATION PROGRAMMES IN THE STRATEGY FOR THE CONSERVATION OF CULTURAL VALUES OF THE DRAWA NATIONAL PARK

The strategy for the preservation of cultural values, together with the plan of conservation activities [3, pp. 79–132], set two strategic objectives, each with underlying operational objectives, to be carried out by means of programmes. For each conservation programme, a structured catalogue of activities has been prepared, classified in three groups: establishing legal protection, historic conservation requirements and promotion

¹⁰ Both Rybakówka and the Kamienna hydropower plant are within the boundaries of the Głusko village.

¹¹ Friedenau is the German name for the today's Konotop village (protection zone of the Drawa National Park).

¹² The idea of the ecomuseum, as a "new museum", is to exhibit the relationship between the environment, people and culture as well as changes from different perspectives, considering the need to socialise the heritage conservation process.

¹³ In 2013, the Drawa National Park published two guidebooks in the framework of the programme: "Przewodnik po lokalnej tradycji architektonicznej Puszczy Drawskiej" (Guidebook on the local architectural tradition of the Drawa Forest) and "Przewodnik po lokalnej tradycji ogrodnictwo-sadowniczej Puszczy Drawskiej" (Guidebook on the local vegetable and fruit farming tradition of the Drawa Forest).

[4, p. 184]. The conservation of timber-frame and wooden architecture is covered by one of the two programmes under objective I.2: *Programme I.2.1 – preservation of traditional architecture and construction artefacts*. The protection covers: religious buildings, buildings within former manor and serf estates, residential buildings, farm houses, fire stations, schools and foresters' lodges.

The findings of the programme concerning the artefacts discussed in this paper are presented below.

As regards the point “establishing legal protection”, a decision was made to register buildings No 13 and 15 in Zatom (a group of residential buildings) as monuments (by WKZ¹⁴ of his own motion or at the request of owners). Building No 49 (with the former blacksmith's shop) was designated for listing in the municipal record of historic monuments. Further, all artefacts should be subject to protection under the local zoning plan for Zatom. Listing in the register of historic monuments was envisaged for all residential buildings in Ostrowite, and the building with the wooden verandah in Głusko-Rybakówka is to be listed in the municipal record of historic monuments and covered by protection under the local zoning plan for Głusko. As regards the group “farm buildings”, the two buildings with wood-sided gable ends in Zatom are to be listed in the municipal record of historic monuments and covered by protection under the local zoning plan. As regards the group “schools”, the former school with a boarding house for teachers in Międzybórz is to be listed in the municipal record of historic monuments. All historic monuments should be accounted for in the municipal studies of conditions and directions of spatial development.

As regards the point “historic conservation requirements”, the following general rule was adopted: *For all preserved artefacts, it is an imperative to keep the existing body of the building, roof shape and façade design, while outward or upward extension and addition of dormers are prohibited* [3, p. 91]. Detailed requirements for particular buildings are as follows:

– **Residential buildings:**

- Zatom, house No 13 – preservation of the structure and the components of the brick-filled wooden frame, removing the remains of plaster from gable ends, replacement of front doors with wooden doors referring to historic doors (architectural research), other historic conservation activities aimed at maintaining the historic monument in a good condition (such as cleaning of the façade);
- Zatom, house No 15 – preservation of the structure and the wooden frame components in a good condition (restoration of destroyed portions), restoring the original façade (uncovering the wooden structure on all walls), replacement of roof cover (ceramic roof tiles), renovation or replacement of windows (restoring the original windows), preservation of the wooden porch and wood siding on the south-eastern gable end (architectural research is recommended);
- Zatom, house No 49 – preservation of all structural and material features of the building, historic conservation activities aimed at maintaining the historic monument in a good condition (such as cleaning of the façade, renovation of wooden components);
- Ostrowite, residential house No 2 (uninhabited) – maintenance of the original post and beam structure of the building, stone underpinning, wood-sided gable ends, original windows, replacement of the roof cover with ceramic roof tiles, restoring the original shape of the eyebrow dormer, designation of a function for the building by its owner;

¹⁴ The Provincial Historic Conservation Officer.

- Głusko-Rybakówka, residential house without a number on parcel No 20/2 - preserving the stone underpinning, brick façade and all outer wall details, preserving the glazed wooden verandah and muntin patters, harmonisation of the muntin patterns with the restoration of the original pattern (a cross with additional transverse muntins), other conservation activities aimed at maintaining the historic monument in a good condition (such as cleaning of the façade).
- **Schools:**
 - The school in Międzybórz – maintenance of the existing buildings of the former school and boarding house for teachers, preserving the wood siding on the façade, maintenance of the spatial arrangement of buildings, including the farm buildings within the boundaries of the parcel.

The third of the programme activities, “promotion”, involves:

- holding a contest to select the best restored and maintained historic monument within the Park, designing commemorative plaques for the winners to put up on the buildings, publication of contest results in local newspapers;
- dissemination of information on the cultural values of the preserved architecture and construction artefacts within the park in the form of printed awareness-raising brochures and using ICT technologies.

The point “remarks” contains recommendations. One of them promotes the development of guidance for architecture and construction in the Park as a set of proposals including: the situation of buildings within parcels, height and dimensions, proportions, material, colour scheme, roof shape, window shapes and muntins, architectural treatments etc.

Furthermore, the protection of the timber frame and wooden architecture discussed in this paper is provided by means of *Programme I.1.1. – Preservation and renewal of historic settlement patterns*. It should be emphasised that the programme relates to spatial patterns of entire villages, manor, serf and park complexes and homesteads. Under this programme, the village of Ostrowite was designated for protection by listing in the register of monuments, along with its surroundings (within the boundaries of the former serf settlement, together with the preserved open space landscape of former pastures and meadows), as well as the four homesteads in Ostrowite, as separate artefacts. 11 homesteads in Zatom were designated for listing in the municipal record of historic monuments (including No 15 with the timber-framed residential building and No 2 with the farm building discussed in this paper), and so were six homesteads in Głusko and Rybakówka. For Zatom (designated for the municipal record of historic monuments, within the boundaries of its original development) and Głusko, a requirement was set to draw up and adopt local zoning plans, to be preceded by the preparation of rural conservation studies and new municipal studies of conditions and directions of spatial development (for Drawno and Dobiegniew Municipalities), considering the conservation of the historic monuments identified in the conservation plan for the Drawa National Park.

Furthermore, the protection of timber frame and wooden architecture will be provided through pursuing the second strategic objective: – *Public acceptance for the protection of cultural heritage as a source of insight into local history*. To give a very brief overview of the key activities (under the total of 6 programmes), they focus on cultural education, dissemination of insight on the cultural values of the park and improvement of accessibility of cultural heritage, promotion of traditional forms of development (settlements, architecture and buildings).

4. SUMMARY

The few remaining timber frame and wooden architecture artefacts of the Western Pomerania are vanishing in front of our very eyes, or are exposed to irreversible changes

as a result of faulty repairs. The integration of activities geared towards the conservation of the natural and cultural heritage in nature conservation areas using new legal instruments such as the conservation plans and the underlying conservation strategies and plans of conservation activities offers the opportunity to suppress adverse developments and to preserve the artefacts that make up the cultural identity of the region. The plans of conservation activities should involve a range of measures aimed at: keeping the historic monuments in a good condition, retrieving their lost value and counteracting adverse changes. Grassroots education is an essential feature of conservation activities (starting at the kindergarten level already), and so are raising awareness in the local community and inspiring pride in the cultural heritage.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Chomikuj.pl – Bobrowko, http://chomikuj.pl/Bobrowko/Przedwojenne+Poczt*c3*b3wki*2c+Zdj*c4*99cia*2c+Mapy+I+Filmy+Okolicznych+Miejscowo*c5*9bci/G*c5*82usko+%28Steinbusch%29, dostęp 12.09.2015.
- [2] Chomikuj.pl – Bobrowko, http://chomikuj.pl/Bobrowko/Przedwojenne+Poczt*c3*b3wki*2c+Zdj*c4*99cia*2c+Mapy+I+Filmy+Okolicznych+Miejscowo*c5*9bci/Zatom+%28Zatten%29, dostęp 12.09.2015.
- [3] Freino H., Kulesza-Szerniewicz E., Kowalska A., Szerniewicz D., *Operat walorów kulturowych do projektu planu ochrony Drawieńskiego Parku Narodowego [The Report of Drawieński National Park cultural heritage conservation]*, opracowany na zlecenie Klubu Przyrodników, koordynatora prac nad *Projektem planu ochrony Drawieńskiego Parku Narodowego*/ Elaborated for Naturalists' Club, the coordinator of the work on *The Project of Nature Protection Plan of Drawieński National Park*, Szczecin 2013 [niepublikowany / unpublished].
- [4] Freino H., *Ochrona krajobrazu kulturowego na obszarach chronionej przyrody. Aspekty prawne i instrumenty wdrażania ochrony na przykładzie Drawieńskiego Parku Narodowego*, PRZESTRZEŃ i FORMA / SPACE & FORM, czasopismo naukowe Polskiej Akademii Nauk oraz Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, nr 24, Zeszyt 1_2015.

O AUTORZE

Architekt i urbanistka; łączy pracę nauczyciela akademickiego z twórczą pracą zawodową. Autorka kilkudziesięciu dokumentów planistycznych, w tym miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz wielu opracowań studialnych, kilkudziesięciu publikacji krajowych i szeregu zagranicznych. Aktywnie działa w stowarzyszeniach zawodowych i innych gremiach, m.in. w International Society of City and Regional Planners, Towarzystwie Urbanistów Polskich, komisjach urbanistyczno-architektonicznych.

AUTHOR'S NOTE

Architect and urban planner; she connects work of academic teacher with creative professional work. Author of some tens planning documents, amongs them leagal site plans and plenty of study works, some tens national publications and foreign range. She acts in professional associations actively and in other assembly, amog others, as member of International Society of City and Regional Planners, Polish Society of Town Planners, Urban-Architectural Comissions of local and regional level.

Kontakt | Contact: freino@poczta.onet.pl